

УДК 821.161.2/1:327.2

Анфіса ГОРБАНЬ,

кандидат філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ІМПЕРСЬКИЙ НАРАТИВ «ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ»: СИМУЛЯКР ІСТОРІЇ¹

У статті розглядається наратив «Велесової книги» – фальсифікації, що нав'язує ідеологію Російської імперії під виглядом історії Русі. Аналіз комунікативного коду оприявнює фальшовану ідентичність наратора. Простежується образ-симулякр кровної єдності та пролитої крові, що виправдовує завоювання. Доводиться, що шляхом перекручень і підміни реальності Ю. Миролюбов підносить «міф» імперії.

Ключові слова: Велесова книга, імперія, ідеологія, симулякр, наратив, ідентичність

Сучасні українські літературознавчі словники, довідники й енциклопедії, у яких знайшлося місце для статті «Велесова книга», називають її найдавнішою з відомих писемною пам'яткою, створеною представниками «одинадцяти праукраїнських племен» [11, с. 162] у IX ст. [11, с. 161] або навіть у V – IX ст. [15, с. 38], що «охоплює події (справжні та міфологічні) історії України орієнтовно від 640 р. до н.е. до 70-х років IX ст. н.е.» [15, с. 38]. Якщо Ю. Ковалів [11], описуючи історію знайдення «пам'ятки» як доконаний факт, впевнений у безперечній оригінальності «Велесової книги» (далі – ВК), принаймні відводить місце для протилежного бачення, вживаючи такі слова, як «гіпотетична», «фальсифікат», «сумнів щодо автентичності», то А. Погрібний [15] згадує тільки про заангажованих радянських учених, які «поспішили» оголосити твір піддробкою. Обидва цитовані поважні довідкові видання визнають слушність більшості науковців, які вважають ВК унікальним і достовірним джерелом² інформації, насамперед про язичницьку міфологію та історію України.

¹ Продовження – «Імперський наратив «Велесової Книги»: симулякр міфології» – читайте в наступному випуску.

² У такій якості «Велесову книгу» розглядають не лише науково-популярні видання (як-от Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.), а й дисертаційні дослідження (н-д, Фатюшина Н. Ю. Історіософський аналіз уявлень про надприродне у віруваннях слов'янського населення давньої України : дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Н. Ю. Фатюшина. – К., 1999). Відтак навіть ті наукові й освітні проекти, які мовчазно не визнають ВК за автентичне першоджерело, підпадають під вплив її фальшивого дискурсу, використовуючи висновки інших дослідників, зроблені на основі ВК: так, автори ґрунтового посібника з українського фольклору [10] (М. Б. Лановик і З. Б. Лановик), що аргументовано підтверджують свої тези зразками народної творчості, посилаються і на Г. Лозко, яка спиралася на ВК.

Називаючи твір «поліжанровим збірником без цілісної композиції та єдиного героя» [11, с. 162], Ю. Ковалів відзначає також його «пропагандивне призначення».

М. Соболев, студіюючи ВК як феномен видавничої фальсифікації, пише: «Постає питання про цілеспрямовану діяльність певних груп людей, так чи інакше зацікавлених у популяризації фальсифікатів» [18, с. 2]. Умовно він вирізняє (це стосується й «адептів» ВК) дві групи: 1) «ті особи й організації, які випускають і продають видання такого роду, маніпулюючи громадською свідомістю з метою отримання комерційної вигоди» [18, с. 5]; 2) «люди, які самі перебувають у психологічній залежності (що в ряді випадків переходить у хворобливе сприйняття реальності) від історичного фальсифіката, є носіями певних ідей, наприклад, неоязичництва» [18, с. 5]. По суті, це поділ на суб'єктів та об'єктів маніпуляції масовою свідомістю. У важливому й дражливіму для українського літературознавства колоніальному аспекті постає ще одне питання, про яке М. Соболев мовчить, – не комерційної, а політичної мети (відтак «вигоди» / потреби для замовників / споживачів) такого видання, призначеного для зумисного поширення недостовірної інформації.

«Віруючі» й «невіруючі»: паралельна реальність. Дискусії навколо автентичності vs. фальсифікованості ВК обертаються в ідеологічній площині пошуків / захисту національної ідентичності, оприявнюючи паралельні світи українського патріотизму. Так, Г. Грабович пише: «Найефектніший засіб, бодай в Україні – не згадувати нічого посутнього про наукові сумніви, але використовувати “російсько-імперську” (або советсько-імперську) карту, мовляв совєти / москалі лають “Велесову книгу”, бо відчувають, що вона стверджує українську історію та культуру й віщує відродження незалежної України. (Про великодержавний етос, яким насичена “пам'ятка”, якое не говориться)» [7]. Дослідник звертає увагу на те, що ВК – це «біблія» «російського неоязичництва, “ведичного” руху, а за ними й “Пам'яті”, з їхнім нахилом до великодержавного шовінізму, расових теорій, ксенофобії та антисемітизму» [7], та іронізує: «Наші ентузіасти скрижальів буття українського народу, починаючи від Бориса Яценка та Валерія Шевчука, про цю її похмуру й ніяк не проукраїнську функцію, мабуть, не відають, а якщо відають, то не глаголають» [7]. У полемічній відповіді на цитовану статтю Б. Яценко, опонент Г. Грабовича, також використовує закиди в ненауковості та робить висновок із так само «ідейною» аргументацією: «Велесова книга розкривається лише на рідному українському ґрунті, в рідному українському народі. Г. Грабович же не побачив у ній нічого українського. А тому його застереження і висновки позбавлені будь-якого конструктивізму (курсив мій. – А. Г.)» [23, с. 188]. Прикметно, що прихильники обох – протилежних – поглядів розглядають ВК не як художній твір (фікцію), а як текст, що претендує на достовірність: для одних вона бачиться брехливою псевдоісторією, зарядженою імперськими «міфами», для інших – правдивим епосом / міфологією слов'ян, зокрема праукраїнців. «Велесова книга» – не

окремий провокативний текст, вона формує цілий дискурс, що має стосунок до національної ідентичності.

Констатуючи «наявність ідеологічних спекуляцій навколо світогляду давніх мешканців України» [13, с. 3], Ю. Павленко висловлює думку, що численні позанаукові трактування дохристиянських вірувань давнього населення України не потребують спеціальної критики. Мета пропонованої розвідки не в тому, щоб продовжити «діалог глухих», вкотре ствердити, що ВК – підробка (для обох українських дослідницьких «таборів» ця теза непотрібна: в одному випадку – очевидна, в іншому – неприйнятна). Цікаво простежити, як «працює» текст-фальсифікат, продукуючи, ніби вірус, собі подібні дискурси, яким чином вибудовується імперський ідеологічний наратив, що так успішно маніпулює масовою свідомістю, створюючи симулякр «нашої давньої» історії та міфології (згадується давніше прислів'я: «Бійтесь данайців, що з дарами приходять...»).

Чому прудконогий Ахілл не може догнати черепаха. Прихильники автентичності ВК (Г. Клочек, С. Наливайко, А. Погрібний, В. Шевчук, В. Шаян, Вал. Яременко, Б. Яценко та ін.) часто використовують «доведення від протилежного»: мовляв, якби існував фальсифікатор, що досконало знав би давньоіндійські веди, прадавню історію і вірування слов'ян, археологію й етнографію, історичну граматику, графіку й орфографію, чотирнадцять слов'янських мов (ознаки яких, за О. Ткаченком, намішано в тексті-підробці), і навіть володів би «здатністю утворювати нові слова» [15, с. 39], – такий фальсифікатор мав би бути генієм, інакше кажучи, смертній людині це не під силу. Натомість для Орія Безверхого «очевидним є факт: якби хтось хотів створити імітацію давньослов'янської книги на голому місці, він створив би щось набагато послідовніше, цілісніше, впорядкованіше та змістовніше, ніж існуючі тексти дощечок “Влескниги”» [3, с. 57]. Отож, цей твір надто геніальний і графоманський, інформативний і беззмістовний, глибокий і непослідовний, аби бути підробкою. Принаймні підробкою цілковитою, бо певну міру неавтентичності готові визнавати навіть найпалкіші прихильники «пам'ятки». Штучність її мови й еkleктичність міфології, змістові суперечності між «дощечками» і їх розходження із історією, плутаний і хаотичний виклад – усі ті вади, на які науковці вказують ще від 1960 року, – ці вади Б. Яценко, наприклад, вважає набутими: або під час створення списків десь у чотирнадцятому чи сімнадцятому століттях, або в процесі неусвідомленого переписування Ю. Миролюбовим, або внаслідок хибних перекладів-прочитань.

Така зміна «тактики захисту» ВК – ствердження часткової автентичності – нагадує силогізм: поки Ахілл долає шлях до черепахи (критики вказують на фальсифікат), вона також проходить певну – нехай і невелику – відстань. Наприклад, «дощечка» 6 Г описує «вавілонське рабство». «Ахілл» легко здолає цю відстань: як може нібито язичницький текст містити біблійну алюзію! Однак «черепаха» уже на кілька «сантиметрів» попереду: «Ми вважаємо *можливим* як існування

самостійного арійсько-руського міфу про “вавілонський полон” Русів, так й інтерференцію арійських та біблійних міфів. Носієм цієї інтерференції (накладання, взаємодії) *міг бути* і автор X ст., і переписувач XVII ст., і Ю. Миролюбов, який втрутився в текст (курсив мій. – А. Г.)»³ [3, с. 130]. Справа в тому, що фальсифікована ВК у масовій свідомості українців і росіян (бо ж була введена й до шкільних програм) зайняла місце гіпотетичних дохристиянських писемних пам’яток, які до нас не дійшли, але *можливість* існування яких визнають чи не всі авторитетні медієвісти.

«Порівняння текстів “Влескниги”, оприлюднених у 1955–1959 рр. у журналі “Жар-Птиця”, – пише О. Безверхий, – з цими ж самими текстами, знайденими у архіві Ю. Миролюбова, свідчить про численні розбіжності між ними. Це доводить, що Ю. Миролюбов на власне розуміння дописував та виправляв наявні у нього тексти, які *частково походили, як можна припускати, з уламків дощечок XVII ст.* (курсив мій. – А. Г.)» [3, с. 208]. Припускати можна що завгодно, адже довести неіснування – в принципі неможливо. За логікою О. Безвершого, фальсифікатор Ю. Миролюбов (Архівні тексти ВК) + редактор фальсифікації О. Кур = автентичні (частково) Основні тексти ВК. Таким чином, навіть «бочка дьогтю» цілком ігнорується.

Наратив-симулякр. Такий дослідницький дискурс підпадає під вплив самої ВК – гетерогенного (в аспектах мови, жанру, інтертексту, хронотопу, етнічних самоідентифікацій наратора) «тексту в тексті», симулякру, в якому фіктивність однієї частини (уявного, хибного) не стає підставою для відкидання автентичності (реальності, правдивості) іншої частини й відтак цілого, а навпаки – створює ілюзію справжнього. Адже місце й межі несправжнього уже окреслені – решта мусить бути «правдою». Наприклад, «чесно» постулюючи щодо окремого аналізованого фрагменту: «Занадто очевидно є невідповідність тексту, яка полягає в тому, що нібито Русь утворила край Антів» [3, с. 124], – О. Безверхий, за «логікою» симулякру, робить висновок: «Таким чином, у “Влескнизі” авторами використано *майже без змін* два тексти, написані нашими предками Антами. Ці тексти оригінальні та високо інформативні (курсив мій. – А. Г.)» [3, с. 124].

Будь-яка розповідь (незалежно від того, представляє вона дійсне чи вигадане) є суб’єктивною інтерпретацією, причому Ж. Женетт [8] розрізняє суб’єкта мовлення (наратор) і суб’єкта бачення (фокалізатор). Зайве говорити, що в літературному творі фігура наратора не тотожна автору як реальному відправнику інформації і тим самим відкриває можливість для містифікацій. Але й нехудожня розповідь, у якій наратор промовляє від

³ Насправді «вавілонський полон», присутній у «дощечках» 6 г і 38 а, засвідчує *безпосереднє* читання автором ВК Біблії – це прями текстуральні ремінісценції та парафрази, зокрема повторений опис: «І в той день стався великий струс. / Там коні і воли металися і крутилися. / І землеворот кидав сих обох до сварги» [6, с. 21].

власної особи, може бути лише кращим або гіршим «відбитком» того, що насправді сталося. Як пише Ц. Тодоров, «йдеться вже не про те, щоб з'ясувати істину (що неможливо), а щоб наблизитися до неї, створити враження істини, і це враження буде тим сильнішим, що вправнішою буде розповідь» [20, с. 73]. Отже, з причини неунікного посередництва мови у представленні історії наратив має відношення не до правдивого, а до правдоподібного. Вказуючи на те, що «прозорість» мови є ілюзорною, Ц. Тодоров пише: «...правдоподібне – це маска, яку надягають на себе закони тексту і яку ми маємо сприймати як зв'язок із реальністю» [20, с. 76]. Чи означає це, що будь-який наратив певною мірою є симулякром?

«Енциклопедія постмодернізму» розглядає поняття «симулякр» у вимірі трьох теорій: як симуляцію «або “фантазму” (Клосовський), або платонічної “Ідеї” (Дельоз), або “реального” (Бодріяр)» [17, с. 385].

З погляду французького дослідника П. Клосовського, через симулякр (зокрема й літературний) автор намагається відтворити фантазм – «нав'язливий образ, який інстинктивно витворюється з життя імпульсів, що саме по собі є некоунікабельним і нерепрезентабельним» [17, с. 384]. Саме переведення несвідомого фантазму в свідому репрезентацію і зумовлює неунікні зміни, перекручення і фальсифікації. Для нашої студії ВК та пов'язаного з нею дискурсу ця теорія симулякру важлива тим, що підробка не обов'язково повинна мати «замовника» – її може мотивувати власне (або й колективне) несвідоме.

У перекладі ВК Б. Яценко замість однієї з частин вміщує примітку: «Д. 27 являє собою фрагменти окремих речень, у яких не простежується зв'язний текст. Тому ми не включаємо її в переклад» [6, с. 57], – і все ж «виловлює» окремі шматки, щоб подати вкінці. Але наскільки менш незв'язним, фрагментарним, самоповторюваним є весь текст ВК? Ю. Миролубов ходить колом власного фантазму. Він – єдиний автор ВК, хіба що читач захоче уявити собі одинадцять давніх книжників із різних племен з однаково сумбурним стилем та однаковою *idée fixe* не-Київської Русі, а ще таємний орден переписувачів, які в XIV – XVII ст. не визнавали паперу, але вважали за потрібне донести до нащадків цей набір слів. Втім, якщо творення симулякру мотивується фантазмом, то популярність кінцевого продукту визначає цілком свідомо видавнича фальсифікація: зі справжнім прізвищем автора на обкладинці ВК не мала б жодного шансу.

Ж. Бодріяр визначає симулякр у стосунку до «реального» і простежує кілька видів-етапів, у яких він набуває «автономного статусу»: «Це віддзеркалення фундаментальної реальності. Він маскує і спотворює фундаментальну реальність. Він маскує відсутність фундаментальної реальності. Він уже не має стосунку до жодної реальності: він є своїм власним чистим симулякром» [Цит. за: 17, с. 385].

У постмодерному суспільстві, прив'язаному до засобів комунікації та інформації, симулякр позбувається референта, а разом з тим і негативної оцінки: він більше не співвідноситься з оригіналом як копія або підробка, він

існує сам по собі. Для нашої розвідки це означає: у наративі-симулякрі ВК важливо не тільки простежувати наявне – зміни й перекручення (що передбачає порівняння тексту з історичною і міфологічною «реальністю», а це проблематично, оскільки як давні події, так і міфи не доступні для безпосереднього вивчення⁴), а й звертати увагу на відсутнє – на «реальність», якої немає, і на те, що ретельно й нав'язливо маскується під неї та усувається з поля зору.

Ідеологічний наратив завжди є симулякром, зокрема «Жижек, посилаючись на Лакана, пов'язує ідеологію із запереченням травматичного Реального» [19, с. 169]. Фальшована історична пам'ять у популярному дискурсі ВК підтверджує думку: «Хоч Маркс визначав ідеологію як діяльність без знання (хибну свідомість), сьогодні ідеологія функціонує як діяльність всупереч знанню» [19, с. 169].

Наприклад, у «дощечці» 33 ВК розповідається: «І се руси пішли од Білої Вежі і од Росії на Дніпровські землі. / І там Кий заснував град Київ. / І се суть князі поляни, деревляни, кривичі, ляхове на кушу руському. / І стали русичами» [6, с. 66]. Для початку порівняємо зміст із реальністю.

По-перше, місце: Ю. Павленко пише про племінне «об'єднання навколо Києва, а можливо, всього трикутника: Київ – Чернігів – Переяслав (із Зарубом напроти Переяслава, Роднею (Арсою) при впадінні Росі у Дніпро та “островом русів” – сучасним межиріччям Дніпра і Тясмина, яке в ті часи справді було островом)» [13, с. 244]. Якби руси споконвіку жили на Дону, він би називався Рось, – бо саме «(за даними гідронімії) у Пороссі продовжував існувати слов'яно-сарматський ... етнос, назва якого містить корінь “рос” і походить від етноніма “роксолани”» [13, с. 242]. Дослідник зауважує, що вже «у IV ст. він фігурує у формі “росомони” (“люди-роси”)» [13, с. 242].

По-друге, час: Київ існував уже щонайменше кілька століть, коли з'явилася хозарська, а не руська (тим паче не російська) фортеця Саркел: «...київські володарі звільняються від хозарського панування. Це призвело до загострення стосунків Русі з Візантією та Хозарією, якій зі сходу постійно загрожували угри та печеніги. Очевидно, саме цими обставинами було зумовлене зближення Візантії і Хозарії у 30-х роках IX ст. За допомогою грецьких інженерів на Дону було збудовано місто-фортецю Саркел (літописна Біла Вежа)» [13, с. 244]. Тільки 965 р. після взяття фортеці київським князем Святославом (про це йдеться у «Повісті врем'яних літ»), Саркел і став Білою Вежею, тобто руським (але однак не російським). «Руси» Білої Вежі насправді існували, і вони дійсно прийшли на «Дніпровські

⁴ На цьому вибудовує «захист» Ю. Ковалів: «Аргументи цих науковців (проти автентичності ВК. – А. Г.) ґрунтуються на історичних та політичних уявленнях, що стали канонічними. Визнання «В.к.» спричинило б перегляд історії та середньовічної культури на праукраїнських землях...» [11, с. 162].

землі», однак це сталося аж 1117 р. (після захоплення фортеці половцями), отож, це були нащадки тих же дніпровських колоністів.

По-третє, ані «ляхове», ані їх роди (у «Повісті врем'яних літ» розповідається: «Радимичі ж і в'ятичі» – від ляхів. Було у ляхів два брати – Радим, а другий В'яток. І прийшли і сіли: Радим на Сожі, і від нього прозвалися радимичі, а В'ятоко сів зі своїм родом по Оці, від нього і прозвалися в'ятичі» [14, с. 10]) – не жили на дніпровських землях, автор ВК «поселяє» їх там, аби ствердити ідею імперії.

По-четверте, у нашій історії має місце факт, коли зі зміцненням держави її назва – Русь – стала своєрідним загальником (руси, русичі) для племен, що до неї входили, вживаючись паралельно з етнонімами (поляни, древляни та ін.), однак «руськими» були етнічні землі теперішніх українців і білорусів. Е. М. Томпсон нагадує, що «слово *Русь* відповідає давньому англійському слову “Ruthenia” (Рутенія), яке позначає сучасні Білорусь та Україну, взяті разом, але не “Muskovy” (Московію), тобто Росію. Отже переклад слова *Русь* як “Russia” (Росія) є неоднозначним, але саме так його здебільшого перекладають [сучасні] американські історики» [21, с. 40]. Самоініційоване перейменування Петром I Московії у Росію дозволило народжуваній імперії приховати колонізацію, а в подальшому фальсифікувати свою спадкоємність від Київської Русі: «Використання цієї назви [Russia] відволікає увагу від колоніальної природи здобуття земель Московією. Тоді як *Русь* не була колоніальною державою, *московское государство* прагнуло бути колоніальною силою, і *Россия* за правління царів, іншими словами, *российская империя*, цієї мети досягла» [21, с. 41]. У ВК автор, неодноразово маніпулюючи назвами й трактуючи руське як російське (причому альтернативно давніше за постановня Київської Русі – при тому, що обіймає її ж племена і території), нав'язує імперський «міф», що з'явився значно пізніше часів, до яких прихильники автентичності ВК відносять як її написання, так і переписування. «Немає жодних ознак того, що Іван Грозний або його попередники будь-коли розглядали Україну або Білорусь ... як батьківщину московитів, – підкреслює Е. М. Томпсон. – Отже, поняття “возз'єднання” трьох східнослов'янських народів, яке пропагували російські ідеологи XVIII ст., ... не було невід'ємною частиною самосприйняття московитів у XV і XVI ст.» [21, с. 41].

Власне, цитований вище фрагмент ВК, як і весь її текст, – це, перефразовуючи І. Дзюбу, русифікація під маскою інтернаціоналізму, навіяна фантазмами цілком впізнаваного «старшого брата». Цей симулякр активно використовується в імперському дискурсі царської (від XVIII ст.), радянської і сучасної Росії. Крім фіктивного поселення «ляхове» на Дніпрі (що важливо, не названі, але замасковані у ВК в'ятичі – справжня слов'янська «кров» сучасних росіян), улюблений прийом автора ВК – хронологічна інверсія. Переставляючи події, він міняє місцями причину й наслідок, що має на меті утвердити «первородність» Росії: мовляв, ми («руси», які перебріхуються в «русских») мали поселення давніші, ніж Київ,

більше того, саме від нас і походить засновник Києва. Поєднання у наративі цих ідей: симульованої «обгортки» (заснування, спадкоємності, спільності) і замаскованої суті (першості, конкуренції, вищості) – дозволяє стверджувати фальш цитованого уривка, адже із власними нащадками не «міряються», а в «молодших» братів історію не крадуть.

Отже, будь-яка розповідь у стосунку до реальності є правдоподібною, а не істинною, однак наратив-симулякр вирізняється тим, що для нього властиві перекручення, підміна та усунення реальності. Ця підміна в ідеологічному наративі є намаганням непомітно нав'язати читачеві певну ідею у привабливій «обгортці». З іншого боку, загалом вербальний виклад є терапевтичною ситуацією (Ж. Лакан): через розповідь особистість може «звільнитися» і «знайти» себе. Поняття «наративна ідентичність» засвідчує властивість наративу, що має безпосереднє відношення до автентичного – і як самоствердження, і як самовикриття. Істина все ж ховається у тексті: серед того, що мовець хотів сказати, можна виявити суперечливі фрагменти, що «сказалися» поза його волею. Простіше кажучи, наратив завжди розповідає про автора, навіть якщо той думає, ніби об'єктом розповіді є хтось інший. Ідентичність і формується, і виявляється через нарацію.

Хто говорить? Автор ВК подекуди стає жертвою чужих містифікацій, наприклад, белетристичного образу «рогатих» шоломів: «...ми відбивалися від готів, / які натягали на голови свої роги од волів і корів» [6, с. 49]. Фальсифікатора підводить незнання. Так, Ю. Павленко називає цілком обґрунтовано тезу М. Брайчевського «щодо тотожності полян (самоназва) та антів (сарматська назва)» [13, с. 238-239]. Слово «анти» – поширений у писемних джерелах голос Іншого, воно перекладається як «ті, що живуть по краю», – по краю Дніпра, на правому березі якого поляни протягом останньої чверті I тис. до н.е. вибудували лінію укріплених городищ, остерегаючись нападу лівобережних сарматів. У наративі ВК першоособове «Тако анти ми...» [6, с. 52] – симулякр чужомовної ідентичності, – це так само неможливо, як почути від християн «Тако гяури ми».

До речі, про «тих, що живуть по краю»: як бачимо, межа ця реально існувала, але перестала бути кордоном ще в I ст. до н.е., а протягом нового тисячоліття земля полян є незмінним центром об'єднання право- й лівобережних племен – спільної з сарматами Роксоланії, пізніше Русі. Про її столицю Київ автор ВК пише: «А ось і варяги Рюрик і Аскольд усілися на межі нашій, / і паскудять нам на кордоні (курсив мій. – А. Г.)» [6, с. 31]. Легко впізнати імперський «міф» про Україну як «окраїну» – не землю нащадків полян-антів, «тих, що живуть по краю», а маргіналів «Великоросії»⁵ – примарної в часи Аскольда.

⁵ Тоді як етнічні українці Австро-Угорщини могли й далі називати себе «русинами», у межах Російської імперії, через прибрану московитами назву «Россия» / «Русь» і накинене нам «малороси», постала потреба шукати інший етнонім – «Україна», – але і його Москва намагається маргіналізувати.

Найчастіше автора ВК зраджує першоособовий виклад із претензіями на достовірність, – насамперед тому, що час історії (подій, про які йдеться) «підвисає» без часу нарації – того реального проміжку, в якому мав би існувати наратор, що промовляє від імені «ми». На тлі майже тотальної плутоної ретроспекції лише поодинокі фрагменти зачіпають невловиме теперішнє, наприклад, у д. 2, – але це момент, який не встигає стати «цим» часом, відразу перетворюючись на віддалений «той»: «І все те сталося за дві зими донині. А по тих двох зимах варяги прийшли» [6, с. 11]. Після цього «нині», що маркує наратора-самовидця, у часі, коли мав би існувати автор як біографічна (смертна) людина, у межах зазначеної «дощечки» вміщується ціла «історична» доба, що охоплює зміну хозарської влади на варязьку, спільне проживання «ми» з ільмерцями; потім – відхід «у ліси», де навчилися «звіра ловити й рибалити» [6, с. 12], і ще одну зміну – «потяглися ми до півдня. ... А там іронці зайняли худоби нашої десятину» [6, с. 12]. Міграція-симулякр виглядає як туристичний маршрут, накреслений на карті імперських претензій. Справжній автор ВК мимоволі проступає крізь «обмовки», що руйнують комунікативний код, як-от: «Там і живемо...» [6, с. 12], – слово «там» заперечує ідею присутності «тут».

Простір і час у ВК вимірюються більш ніж «семимильними» кроками. Наприклад, у д. 5 автор відміряє «шматочок» історії «літ за тисячу п'ятсот до Діра» [6, с. 17] й акуратно розділяє його: п'ятсот років у Карпатах, потім п'ятсот на півночі Дніпра, біля Прип'яті (причому «худобу водили із степів» [6, с. 17]), згодом, після ще одного переселення (у степи), була «січа велика» – рівно за двісті літ, – що зумовила нову міграцію (у ліси), але «за сто літ з'явилися там готи Германаріха...» [6, с. 18].

Точка відліку – найкращий показник наративної ідентичності. І справа навіть не в тому, що відлік зворотній (це можливо стосовно значущої події) – питання в тому, чиїми героями вимірюється ця значущість. Германаріх – відома історична особа, однак для «руського» автора фраза «за тисячу триста років до Германаріха» [6, с. 36] – те саме, що для нас, замість сказати «до Різдва Христового», було б означити відлік часу «до Понтія Пілата».

ВК чи не найбільше «зациклена» на імені володаря готів, подекуди з подробицями: «Се інший ворог Германаріх іде на нас із півночі; він же внук внучатий Оторіху» [6, с. 40], але жодна «дощечка» жодним словом не обмовилася про надовго встановлений із готами мир та про причини пізнішої війни, зокрема й про героїв поширеного в давні часи переказу – дружину Германаріха Сунільду (Либідь), страчену ним за зраду, і двох її братів (росомонів-роксоланів), що помстилися за смерть сестри.

Мілітарний дискурс «пам'ятки» приписує предкам наратора-«руса» всюдисущу участь у визначних битвах, але при цьому, як правило, називає чужі імена – готських Германаріха й Гуларіха, римського імператора Трояна, навіть перського Дарія, – і залишає безіменними «наших». Для розрізнення наративних ідентичностей можемо порівняти ВК зі «Словом...».

Історичний факт поза комунікативною позицією: «...спадкомець Германаріха Вінитарій розпочав війну проти слов'ян-антів (очевидно – полян). Спочатку він програв битву, але пізніше йому пощастило захопити і стратити антського володаря Божа з його синами та старійшинами» [13, с. 218]. Навіть через кілька століть «Слово о полку Ігоревім» усе ще «пам'ятає» цю історичну «помсту» готів як «время Бусово» [16, с. 203], тобто *нашого* Божа-Буса. Натомість автор ВК, моделюючи наратив-свідчення, «не пам'ятає» учасників-сучасників: «Тут бо *Гуларіх* привів нові сили і відбив гунів з великими втратами, і пішов на нас. Тут і наші *родичі* зібралися на конях і кинулися на них (курсив мій. – А. Г.)» [6, с. 19]. Неназивання «наших» поряд з іменем ворога можна пояснювати у двох варіантах: або автор ВК їх не знає, бо до ХХ ст. ці імена загубилися в часі, або «героями» для нього є інші – названі великі завойовники (що так само підтверджує фальшованість наративу, але дає уявлення про справжні цінності автора).

І нарешті, який же сакральний текст без профетизму? Попри фальшованість часової дистанції (бо ж дійсний автор перебуває у далекому майбутньому стосовно підробленого наратора), майбутній час у наративі ВК має стосунок до справжньої ідентичності, оскільки представляє бажаний образ: «Предречено од старих часів, / що мусимо в спілці з іними створити державу велику, / відродити маємо Руськень нашу з Голуном...» [6, с. 68]. Тут ідеться про бажаний образ, власне, фантазм не-Київської Русі: «Голунь був славий і три сотні гравів сильних мав. / Киевград мав менше на півдні десятьоу гравів, / і поселень, і сіл небагато» [6, с. 49]. Можемо з певністю відповісти на питання, хто говорить у ВК, – говорить Москва. Симулякр міленарного міфу оприявнюється імперським «міфом» мілітарним: «І будемо великою державою з князями нашими, / городами великими і безліччю зброї залізної. / І буде безліч нащадків наших. / А греків зменшиться, / і будуть минулим своїм дивуватися / і похитувати головами» [6, с. 35].

«Нешта то ваші груші-ста?». Це питання з оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет» напрочуд влучно окреслює менталітет москаля, який, укравши мішок груш і будучи пійманим, висловлює претензії: мовляв, його не попередили, – і вимагає оплати своїх зусиль. «Ви, – каже, – зіваете по старанам, а я вот ніс-ніс, да вот как умарился, да амуницу патьор. Вот, виш, мундер запачкал! Давай сюда деньги на вчистку». Описує письменник і наш менталітет: москалеві заплатили, ще й поставили квартиру водки «за праходку».

Е. М. Томпсон розглядає образ жертвовності – насамперед людських втрат, яких зазнали росіяни від воєн, – як складову російського імперського «міфу». «У 1720 р. Петро I витратив на армію 96 відсотків державного бюджету» [20, с. 60], розпочавши грандіозну військову експансію, яка триває і досі, але образ Росії як жертви, що «увічнюється за допомогою книжок і висловлювань, розпорошених у різноманітних дисциплінах і сферах» [20,

с. 63], виправдовує агресора – адже він, словами Г. Квітки, «амуницю патьор». Провина перекладається на тих, чії землі були загарбані: вони самі нібито мали намір напасти або навіть у якомусь «міфічному» минулому вже зайняли ці «исконно русские» території. «Міф про вторгнення формував російський погляд на життя і російську політичну поведінку...» [20, с. 62], – наголошує Е. М. Томпсон.

Зазначена ідеологема у ВК виразно пов'язується з образом крові. По-перше, непомірна кількість крові пролитої подається як ціна, «заплачена» за володіння (кров переможених, як і несправедливість війни, не враховується): «Багато крові коштував той похід слов'янам» [6, с. 17]. По-друге, цей образ нав'язує ідею кровної спорідненості (і тоді навіть воювати не треба, «логіка» така: у нас спільні предки, ти – мій брат, твоя земля – насправді наша, але оскільки я «старший», правити буду сам): «Не забудемо також ільмерців, які нас охороняли. / Були не окремі, а з нами злилися / і кров свою давали нам» [6, с. 17]. «Міф» про вторгнення й симулякр агресора-жертви, «прописані» в дискурсі Російській імперії від часів Петра I і до політики нинішнього очільника «единой и неделимой», наскрізним мотивом крові простежуються в тексті ВК.

Але поглянемо, як ідея кровної єдності та пролитої крові виглядає «в нормі», поза імперським мисленням. «Черна земля под копити костьми біла посіяна, а кровію польяна: тугою взидоша по Руськой землі...» [16, с. 201], – пише автор «Слова о полку Ігоревім». Показуючи, як пролита кров сходить тугою, як князівські усобиці, а також особний похід Ігоря (не потрібний для державних інтересів, мотивований лише жадобою «іспити шеломом Дону») відкривають «ворота» для половців, автор автентичної киеворуської пам'ятки засуджує кровопролиття і підносить ідею єдності заради миру: на таку державу не будуть нападати.

«Се бо Готська земля є наша. / А ті Білогори всіяли кістками своїми / і кров'ю своєю полили, і та для нас» [6, с. 50], – пише автор ВК, утверджуючи абсолютно іншу ідею – імперського завоювання. Наратор ВК – безлике «ми», яке «оптом» ідентифікує себе з нащадками найрізноманітніших племен і народів – «...і були ми кравенці і скіфи, анти, руси, бурси, і сурожці. І тако стали діди русове» [6, с. 28], – аби щоразу підвести до висновку: «Ті бо степи ні від кого не відібрані, бо руські суть» [6, с. 68]. У ВК вживаються і змішуються кільканадцять племінних означень для суб'єкта мовлення (навіть кімерійці виявляються «предками» «русів»), але тут один спосіб викладу (що включає надплемінне всюдисуще «ми»), один стиль і єдина ідея – не Руської землі, а Російської імперії.

Аби переконатися, що ВК має одного й одноголосого автора – як концептуальної (точніше, фантазматичної) єдності бачення, – досить простежити окремий наскрізний мотив крові як добра, що виправдовує завоювання: «А кров їхня удобрила землю нашу» [6, с. 16], «І ми – русичі, а вороги не є ними. / І де пролита кров наша, там є земля наша» [6, с. 44], «Там бо кров отців наших лилася, / і тому ми вправі нагрянути на ту» [6, с. 51-52],

«І се Дону пили; мали ту ріку як нашу, / бо пролили кров нашу на землю. / І та є руська земля і буде руська» [6, с. 59], «І кров істече на землю, і то руська кров і земля, яку взяли» [6, с. 66]. Зрештою образ пролитої крові стає підставою для «етимології»: «...руку тримаємо на вас, / аби знали, що лютий день іде і крові хоче. І ту проллємо на землю свою русу» [6, с. 46], «...про ту зі старих часів землю нашу Союзу Антів, / яка через кров, щедро пролиту на ній, русою зветься, / бо руду лили, і тако в спрагу її до кінця» [6, с. 53].

Земля, спрагла крові, – один із «апофеозних» образів-симулякрів у творі-фальсифікаті, що прибрав ім'я Велеса – бога-жерця, покровителя творчості, добробуту й миру (в обох значеннях: спільноти та її злагодженого, безконфліктного, справедливого життя, тобто не-війни).

Отже, ВК як розповідь про історичні події – це наратив-симулякр, що продовжує традиції подібних фальшувань: від Катерининського дискурсу творення «текстуальної імперії»⁶ (Е. М. Томпсон) – і до пропагандивних «міфів» радянської доби. ВК – імітація давньої пам'ятки, але «дзеркало» незмінної від Петра I до В. Путіна російської імперської політики, що використовує одну з найдавніших міфологічних опозицій «свій – чужий» в інформаційному творенні над- і пара-етнічної «уявленої спільноти». З одного боку, симулякр інтернаціональної єдності приховує колонізацію і маскує центрацію – виняткову «гегемонію» метрополії. При цьому ВК повторює унікальний російський досвід привласнення назви колонії / фальшування етимології для підміни понять, в результаті чого Русь обертається в Росію, а Русь-Україна – в її «окраїну»). Гетерогенна самоідентифікація «ми»-наратора ВК дозволяє йому текстуально присвоїти етнічні території та історичну пам'ять племен Русі, що поєднується із намаганням маргіналізувати її як Київську. З іншого боку, власне, по той бік «уявленої спільноти», імперія створює образ «Іншого» як однозначно ворожого, чим виправдовує територіальні претензії, приховуючи власну агресію під маскою жертви й рятівника. У тексті ВК «міф» про вторгнення проявляється, зокрема, образом пролитої крові, яка визначає «право власності» на загарбані землі. Одноголосий і ксенофобний імперський дискурс мусить бути мілітарним: нарощування військової переваги не потрібне для захисту реальних кордонів держави, але необхідне для утримання у масовій свідомості «уявленої спільноти» уявної межі «ми» vs. «світ», що вимагає постійно захоплювати / пригнічувати / поглинати «Іншого». Автор ВК марить імперським образом «великої держави» «в спілці з іними» і з «безлічно зброї залізної». В основі наративу ВК – фантазм Великої Росії, що живиться несвідомою потребою легітимізувати імперську експансію та позбутися травматичного Реального – провини колонізації, – утвердивши натомість Уявне, alter-Русь, тобто вигадану, але таку комфортну

⁶ Крім офіційної імперської історії М. Карамзіна, в українське суспільство була запущена й неофіційна, у вигляді рукопису «Історії русів», що є більш майстерним проімперським симулякром.

для колонізованих ілюзію рівності – «спільну колицку» і таку жаданий для колонізатора симулякр справедливості й спадкоємності.

Література:

1. 100 найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. — К. : Орфей, 2002. — 448 с.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 430 с.
3. Безверхий О. Дажбожа віра і «Влескнига» / Орій Безверхий. — Вінниця, 2010. — 224 с.
4. Білоус П. В. Актуальні питання української літературної медієвістики / П. В. Білоус. — Житомир, 2009. — 248 с.
5. Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії. У 3 т. Т. 2. Художній світ давньої української літератури / П. В. Білоус. — Житомир : ПП «Рута», 2012. — 428 с.
6. Велесова книга в повному ритмічному перекладі з праукраїнської мови Бориса Яценка // Велесова книга / ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка. — К. : Велес, 2004. — С. 9- 76.
7. Грабович Г. Слідами національних містифікацій / Григорій Грабович // Критика. — 2001. — № 6. — С. 14 – 23.
8. Женетт Ж. Фигуры. В 2 т. Т. 2. / Жэраp Женетт. — М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. — 472 с.
9. Кузьма Е. Категорія міфу в літературознавчих дослідженнях / Еразм Кузьма // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакулі; за заг. ред. В. Моренця; пер. з польськ. С. Яковенка. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 332-351.
10. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : навч. посібник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. — К. : Знання-Прес, 2006. — 591 с.
11. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 608 с. — (Енциклопедія ерудита).
12. Мифология. Большой энциклопедический словарь. — 4-е изд. / гл. ред. Е. М. Мелетинский. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. — 736 с.
13. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України : монографія / Ю.В. Павленко. — К. : Либідь, 2000. — 328 с.
14. Поевсть врем'яних літ // Українська література Х – ХVІІІ ст. : хрестоматія / за ред. П. В. Білоуса. — К. : ВЦ «Академія», 2011. — С. 5 – 102.
15. Погрібний А. «Велесова книга» / А. Погрібний // Українська література у портретах і довідках. Давня література – література ХІХ ст. : довідник / редкол.: С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко та ін. — К. Либідь, 2000. — С. 38-41.
16. Слово о полку Игоревім, Ігоря, сына Святославля, внука Ольгова // Українська література Х – ХVІІІ ст. : хрестоматія / за ред. П. В. Білоуса. — К. : ВЦ «Академія», 2011. — С. 199-205.
17. Сміт Д. Симулякр / Ден Сміт // Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. — С. 384-385.
18. Соболев Н. А. «Влесова книга» в свете историографии фальсификаций и издательской практики ХХ в. : автореф. дис. ... канд. истор. наук :

- спец. 05.25.03 «Библиотечноеведение, библиографоведение и книговедение» / Николай Александрович Соболев. – М., 2002.
19. Стюарт-Стейнберг С. Идеология / Сьюзен Стюарт-Стейнберг // Энциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 169.
 20. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров; перекл. з франц. Є. Марічева. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.
 21. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон; пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.
 22. Яценко Б. Дещо про методи дослідження Велесової книги (з приводу статей Л. Жуковської та О. Творогова) / Б. Яценко // Велесова книга / ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка. – К. : Велес, 2004. – С. 156-179.
 23. Яценко Б. У чужій борозні (Г. Грабович про Велесову книгу) / Б. Яценко // Велесова книга / ритм. пер. укр. мовою, дослідження та рецензії Б. Яценка; рос. мовою – В. Яценка. – К. : Велес, 2004. – С. 180-188.

Анфіса Горбань. Имперский нарратив «Влесовой книги»: симулякр истории

В статье рассматривается нарратив «Влесовой книги» – фальсификации, которая навязывает идеологию Российской империи под видом истории Руси. Анализ коммуникативного кода выявляет поддельную идентичность нарратора. Прослеживается оправдывающий завоевания образ-симулякр кровного единства и пролитой крови. Доказано, что, искажая и подменяя реальность, Ю. Миролюбов превозносит «миф» империи.

Ключевые слова: Влесова книга, империя, идеология, симулякр, нарратив, идентичность

Anfisa Gorban. The Imperial Narrative in "Veles' Book": Simulacrum of History

The paper considers the narrative of "Veles' book" as a falsification, which imposes Russian empire's ideology under the guise of the history of Ruthenia. The analysis of communicative code reveals faked narrator's identity. The image-simulacrum of the blood unity and shedding blood that justifies conquests is retraced. It is proved that by distorting and substituting the reality Y. Mirolyubov raises the «myth» of Empire.

Key words: Veles' book, empire, ideology, simulacrum, narrative, identity